

ЕКОТУРИЗМ У СВІТОВОМУ ВИМІРІ: ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Петро ЦАРИК¹, Леся ЦАРИК²

¹Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

²ТНВК ШЕЛ №9 ім. І. Блажкевич, м.Тернопіль

Екотуризм виник у 1980-х роках, на світланку концепції сталого розвитку, як підхід, спрямований на поєднання туристичної діяльності зі збереженням природи та підтримкою місцевого розвитку. Попри ідею «виграшу для всіх», значення та реальні переваги екотуризму й досі залишаються предметом наукових дискусій.

У межах даного дослідження здійснено огляд тридцятирічного масиву наукових праць з проблематики екотуризму з метою виявлення емпіричних доказів його успіхів і невдач. Аналіз літератури засвідчив низку стійких тенденцій. По-перше, екотуризм часто ототожнюють із відпочинком на природі або іншими формами традиційного туризму. По-друге, більшість досліджень зосереджується або на екологічних, або на соціальних наслідках, рідко розглядаючи їх у комплексі. По-третє, у наукових роботах бракує даних часових рядів, що ускладнює оцінку впливу екотуризму в динаміці – як на процеси збереження, так і на рівень біорізноманіття, цілісність екосистем, місцеве управління та інші ключові показники.

В умовах зростаючого антропогенного тиску на природні території та дику природу постає нагальна потреба у підвищенні аналітичної строгості досліджень екотуризму. У статті запропоновано низку рекомендацій для подальших наукових розвідок, а також концептуальну основу для проектування досліджень, оцінювання показників впливу та аналізу процесів масштабування екотуристичних практик.

Ключові слова: туризм, збереження та сталий розвиток, біорізноманіття, дика природа, парки та природоохоронні території, засоби до існування

Охорона природи та туризм працюють разом з початку ХХ століття [1]. Дійсно, перші національні парки США були створені з урахуванням обох факторів. Архітектори таких парків, як Йосеміті, Еллоустоун, Гранд-Каньйон та Секвойя, передбачали виділення державних земель для «збереження пейзажів та природних та історичних об'єктів у них», а також для забезпечення того, щоб люди могли насолоджуватися природними дивами своєї (щойно об'єднаної) нації, зберігаючи при цьому такі місця «неушкодженими» для «теперішнього та майбутніх поколінь» [2]. Туризм та відпочинок у парках мали служити двигунами для розбудови нації та економічного розвитку [3]. Інновації включали розширення залізничних ліній, центри для відвідувачів, пішохідні стежки, кемпінги та мальовничі оглядові майданчики [4]. Завдяки національним паркам охорона природи та туризм завжди були пов'язані [5].

Екотуризм є одночасно розширенням та вдосконаленням зв'язку між туризмом та охороною природи. Він базується на ідеї використання туризму для посилення охорони природи та навпаки, одночасно поглиблюючи критерії сталого розвитку. Він виник наприкінці 1980-х років, на світланку сталого розвитку. Ранні планувальники розглядали його як форму туризму, яка може і повинна бути розроблена та управлятися проактивно, з урахуванням спрямування доходів на збереження природи та розвиток громад. Він мав відбуватися в парках, відповідно до старих уявлень про туризм від перших національних парків, але також мав виходити за межі парків, покращувати засоби до існування людей у місцевих громадах та захищати не лише можливості для відпочинку чи краєвиди, але й відповідати сучаснішим пріоритетам захисту біорізноманіття та підтримки цілісності екосистеми [6].

Екотуризм покликаний забезпечити позитивний зворотний зв'язок між туризмом та збереженням природи. У всіх визначеннях екотуризму чітко простежена гіпотеза про те, що туризм, коли він розроблений та практикується як екотуризм, може приносити користь дикій природі та біорізноманіттю, створювати стимули для захисту ландшафтів та підтримувати місцеві громади [7]. Таким чином, екотуризм є специфічним видом туризму, який відрізняється від природного туризму та відпочинку на природі своїми цілями збереження та розвитку цієї природи. Хоча існує багато визначень екотуризму, всі вони дотримуються принципу, згідно з яким туризм підтримує низку

соціальних та екологічних цілей. Міжнародне товариство екотуризму пропонує таке широко цитоване визначення: «відповідальні подорожі до природних територій, які зберігають навколишнє середовище, підтримують добробут місцевого населення та включають інтерпретацію та освіту» [8]. Поглиблений акцент на сталому розвитку включає поняття «відповідальності», «добробуту місцевого населення» та «освіти».

З кінця 1980-х років вчені та природоохоронці ставлять під сумнів доцільність, значення та справжню цінність екотуризму. Інші оскаржують фундаментальну неоліберальну філософію маркетингу спільнот та екосистем, культурних традицій та ендемічних видів, а також їх «споживання» для їх «збереження».

Нещодавно вчені з екології та охорони природи почали приділяти більше уваги екотуризму [9], стверджуючи, що він не тільки не корисний для охорони природи, але й може бути шкідливим для дикої природи. Значна частина роботи проводиться біологами, які базують свої погляди на теоріях, пов'язаних з ризиками хижацтва або фізіологічними заходами, пов'язаними зі стресом. Автори, які вносять свій вклад у новітню літературу, стверджують, що екотуризм привчає тварин до присутності людини, збільшує ймовірність того, що вони стануть здобиччю як з боку інших тварин, так і людей, і знижує загальну придатність популяції до виживання. Контраргумент ставить під сумнів правдоподібність перенесення звикання на низку видів диких хижаків і натомість пропонує, що «екотуристичний щит» може служити для захисту цілих популяцій дикої природи на величезних територіях, де взаємодія людини та дикої природи відбувається в кількох невеликих місцях.

Як зазначали Вівер і Лоутон [10]: «Незважаючи на важливий характер цього дослідження для управління досвідом екотуризму, майже жодне з емпіричних досліджень не було проведено фахівцями з туризму або знайдено в спеціалізованих туристичних журналах. Швидше, лише один науковий журнал, *Biological Conservation*, здається, враховує більшість з них». Хоча є докази перебільшення висновків біологів, нещодавня критика, як правило, змішує екотуризм з іншими видами туризму (тобто з більш традиційними уявленнями про те, що люди роблять у парках та туристичних центрах, на пішохідних стежках та кемпінгах), не розуміючи або невірно пояснюючи, як і чому екотуризм проголошується або коли-небудь утверджувався в наступні десятиліття як інструмент охорони природи (табл 1).

Таблиця 1

Види туризму, пов'язані зі збереженням природи, класифіковані за їх прогнозованим впливом на збереження біорізноманіття [10]

Вид туризму		Вплив на збереження			
Назва	Характеристика	PA	IL	ED	SI
Відпочинок на свіжому повітрі	«Досвід, що є результатом рекреаційної діяльності, що відбувається в природному середовищі»	+/-	-	-	-
Туризм в дикій природі	Спостереження за дикими тваринами та несупутні зустрічі з ними виключно в природних зонах	+/-	-	-	-
Природний туризм	«Будь-яка форма туризму, яка використовує природні ресурси в дикій або неосвоєній формі»	+/-	-	-	-
Туризм на користь бідних	«Туризм, який генерує чисті вигоди для бідних. Вигоди можуть бути економічними, але вони також можуть бути соціальними, екологічними чи культурними»	-	+	-	-
Відповідальний туризм	Широко вважається передвісником екотуризму: «мінімальний вплив на навколишнє середовище; та максимальна повага до культур приймаючої країни; максимальна економічна вигода для «низового» населення приймаючої країни; та	-	-	-	-

Вид туризму		Вплив на збереження			
Назва	Характеристика	PA	IL	ED	SI
	максимальне «рекреаційне» задоволення для туристів-учасників».				
Сталий туризм	«Туризм, який повною мірою враховує свій поточний та майбутній економічний, соціальний та екологічний вплив, задовольняючи потреби відвідувачів, галузі, навколишнього середовища та приймаючих громад»	+/-	+	+	-
Геотуризм	«Форма туризму, яка спеціально зосереджена на геології та ландшафті. Вона сприяє туризму до географічних об'єктів, збереженню георізноманіття та розумінню наук про Землю через оцінку та навчання»	+	-	-	-
Екотуризм (Міжнародне товариство екотуризму)	«Відповідальні подорожі природними зонами, які зберігають довкілля, підтримують добробут місцевого населення та включають інтерпретацію та освіту» [8]	+	+	+	+
Екотуризм (академічний)	«Сталий, неінвазивний вид природного туризму, що зосереджений насамперед на пізнанні природи з перших вуст, та етично управляється, щоб мати низький вплив, не споживацький характер та бути орієнтованим на місцеві умови (контроль, переваги та масштаб). Зазвичай він відбувається в природних територіях і має сприяти їх збереженню».	+	+	+	+
Природоохоронний туризм	«Комерційний туризм, який робить екологічно значущий чистий позитивний внесок у ефективне збереження біологічного різноманіття»	+	+	+	+

Скорочення: ED (екологічна інтерпретація та етика); IL (диверсифіковані засоби до існування); PA (патронажна служба) – підтримка дикої природи та охоронюваних територій; SI (зміцнений інститут управління ресурсами).

У середині XX століття, зі зростанням міжнародного розвитку, уряди та новостворені агентства просуvalи туризм як інструмент розвитку традиційних або слаборозвинених суспільств. Інтеграція ринку через туризм мала на меті каталізувати перехід до нових суспільств. Економіки сприймалися як такі, що проходять «етапи модернізації», а туризм був явним показником національного прогресу. Масштабний туризм, зокрема, з висотними готелями та транспортними мережами, з ентузіазмом, проголошувався джерелом розвитку. Концепція порівняльної переваги призвела до того, що цілі острівні держави та прибережні райони світу рекламували себе як райські куточки, обіцяючи сонце, пісок, море, заманюючи іноземних та міжнародних інвесторів податковими пільгами, звільненням від зборів та девальвацією місцевих валют.

До кінця 1980-х років фахівці з розвитку почали відкидати ці модернізаційні підходи «зверху вниз». Вони поставили під сумнів цінність та вплив економічного зростання та оскаржили ідею про те, що туризм може забезпечити країни «паспортом до розвитку». Вони виступали за більш демократичні та цілісні питання для людей і природи – нову парадигму «сталого розвитку», найкраще підсумовану у Звіті WCED 1987 року «Наше спільне майбутнє», який привернув значну увагу до соціальних та екологічних аспектів розвитку.

У сфері охорони природи нове мислення щодо сталого розвитку призвело до громадсько-орієнтованих стратегій охорони природи, спрямованих на покращення добробуту людини та одночасний захист навколишнього середовища. Сталий розвиток кинув виклик зростанню як кінцевій меті розвитку, а нові форми альтернативного туризму почали розглядати як «зелений паспорт» розвитку. Нове поняття екотуризму спонукало фахівців з розвитку та природоохоронців у державному, приватному та неурядових секторах просувати екотуризм як «безпрограшний» варіант як для громад, так і для екосистем. Очікування щодо екотуризму були високими. Він мав забезпечити сталий економічний розвиток, ефективні механізми збереження біорізноманіття, стратегії розширення прав і можливостей маргіналізованих груп населення, етичні практики для подолання колоніальної спадщини соціальної та екологічної несправедливості, а також краще міжкультурне взаєморозуміння.

Оскільки цілі та стандарти туризму змістилися в бік екотуризму, зацікавлені сторони в галузі взяли на себе нові можливості та ролі. Місцеві громади співпрацювали з туристичними компаніями та неурядовими організаціями, сподіваючись спрямувати зовнішню увагу на свої землі, традиції та ресурси для позитивних змін у своїх громадах. Регіональні та національні уряди почали використовувати екотуризм для захисту біорізноманіття та подолання бідності. Туристів заохочували дивитися з більшою повагою, уважніше слухати, запитувати, куди йдуть їхні гроші, та змінювати свій світогляд. Неурядові організації все частіше виступали посередниками між зацікавленими сторонами, які співпрацювали в нових партнерствах, лобіювали політику, сприятливу для туризму, та просували ідею екологічної відповідальності в туризмі.

На початку 2000-х років кілька вчених почали публікувати критику екотуризму, емпірично демонструючи, що ця практика не завжди відповідає ідеалам. Наприклад, Вівер та Контогеоргопулос описали екотуризм як авангардну діяльність, яка, ймовірно, створить точку опори в культурно та біологічно чутливих районах, які згодом будуть використані завдяки розвитку масового туризму. Кісс поставив під сумнів, чи не було б краще витратити ресурси, що використовуються для розвитку екотуризму на рівні громад, на пряме збереження природи у стилі фортець на великих територіях, тоді як інші характеризували екотуризм як західну конструкцію, яка надає перевагу задоволенню туристів за рахунок місцевих громад та навколишнього середовища.

Кілька екологічних антропологів та географів привнесли критичну соціальну теорію в екотуризм, аналізуючи його значення та наслідки як західного явища у відносно бідних країнах. У своїй роботі екотуризм досліджував як вираження та прояв західних цінностей щодо природи та її мешканців, включаючи людей. Вони стверджують, що екотуризм невіддільний від політико-економічного контексту неолібералізму.

Як приклади, у своїй етнографії «Романтика дикої природи» Флетчер показав, що екотуризм — це організований набір ідей, практик та цінностей, який не просто представляє, а радше формує місця та людей, щоб вони відповідали західним цінностям та ринковим силам. У своєму аналізі екотуризму на Мадагаскарі Даффі стверджувала, що екотуризм популярний серед низки впливових груп інтересів, включаючи Світовий банк та глобальних донорів, «саме тому, що зобов'язання національних урядів, неурядових організацій та місцевих громад щодо екотуризму не ставить під сумнів ширші політичні рамки лібералізації та диверсифікації економіки, а фактично спирається на їх відкриття для світового ринку через неолібералізацію природи». Неолібералізація природи – це процес, у якому нелюдські явища підпорядковуються ринковим системам управління та розвитку. Дійсно, стверджує Даффі, екотуризм, здається, вирішує численні питання: капіталістичний розвиток, розвиток громад, подолання бідності, збереження дикої природи та захист навколишнього середовища.

Ентузіазм та широке просування екотуризму частково є причиною того, що так багато видів туризму були перейменовані на екотуризм, хоча й не враховували основні принципи цієї ідеї. Хані назвала це грінвошингом. Туристичні підприємства, помилково позначені як екотуризм, варіюються від тих, що обіцяють мінімальний вплив на довкілля без відчутної підтримки збереження, до тих, що включають не більше ніж відвідування природної зони без жодного зв'язку з природоохоронними діями чи політикою (наприклад, туризм на основі природи, туризм дикої природи, пригодницький туризм та відпочинок на природі). Себальос-Ласкурейн зазначив, що «постійною проблемою в будь-якій дискусії щодо екотуризму є те, що концепція екотуризму недостатньо зрозуміла, і тому її часто плутають з іншими видами розвитку туризму». З огляду на таку велику кількість грінвошингу, деякі стверджують, що екотуризм настільки надмірно застосовується, що він втрачає сенс. Нещодавня література з екології та охорони природи має негативний погляд на туризм і стверджує, що

«екотуризм» шкодить дикій природі та екосистемам. Така критика може бути зворотним боком грінвошингу — замість того, щоб називати все екотуризмом і вихвалити позитивні результати, вони називають все екотуризмом і засуджують негативне.

Грінвошинг та його протилежність є проблематичними як у маркетингу, так і в дослідженнях. Не вимірюючи або не розрізняючи туризм та екотуризм ретельно, вчені ризикують ігнорувати або взагалі пропустити конкретно визначені цілі збереження екотуризму. Крім того, змішування екотуризму з усіма формами природного туризму створює проблему у дослідженнях, що ускладнює ретельне розуміння. Проблема змішаних термінів ускладнює відсутність даних часових рядів у багатьох дослідженнях. Це може перешкодити розумінню того, як або за яких умов екотуризм впливає на місцеві практики охорони природи, рівень біорізноманіття, цілісність екосистеми, управління ресурсами або будь-який інший соціальний чи екологічний показник з часом.

Екотуризм спрямований як на досягнення соціальних, так і на досягнення екологічних цілей, і може сприяти збереженню біорізноманіття чотирма прямими та непрямими способами. Як узагальнено в Таблиці 1, це (а) підтримка дикої природи та охоронюваних територій, (б) диверсифікація засобів до існування, (в) інтерпретація та етика навколишнього середовища, та (г) зміцнення інституцій управління ресурсами.

Підтримка дикої природи та заповідних територій. Однією з документально підтверджених переваг екотуризму для збереження природи є захист видів, що знаходяться під загрозою зникнення. Ранні праці про екотуризм наголошували на впливі на окремі види, часто ті, що слугують головною визначною пам'яткою в певних напрямках та проектах. Наприклад, вчені оцінювали екотуризм на основі численних флагманських видів, таких як морські черепахи, мавпи-ревуни, китоподібні, ара, білі ведмеді, лемури, африканські дикі собаки, комодські варани та коралові рифи. Хоча природоохоронна цінність екотуризму не завжди може компенсувати небезпеки видобувної промисловості або менш відповідальних форм туризму для дикої природи, ці дослідження свідчать про збільшення можливостей для збереження природи в межах заповідних територій та посилення підтримки збереження природи серед місцевого населення.

В інших недавніх дослідженнях Ральф Баклі та його колеги використовували підхід обліку популяцій для вимірювання внеску екотуризму у збереження видів ссавців, птахів та амфібій, занесених до Червоного списку МСОП. Їхні результати показали, що в більшості випадків екотуризм забезпечував переваги для збереження, які переважували його вплив, збільшуючи виживання видів, що знаходяться під загрозою зникнення, включаючи левів, тигрів, слонів, вовків, носорогів та інших великих видів. Хоча на місцях потрібно докласти значних зусиль для захисту окремих тварин, що знаходяться під загрозою зникнення, перед обличчям більших комерційних та промислових загроз дані свідчать про позитивний вплив екотуризму на збереження видів, що знаходяться під загрозою зникнення.

Праці про переваги екотуризму для збереження включають вплив не лише на види, а й на більші регіони. Досліджуючи збереження на ландшафтному рівні в охоронюваних територіях, дослідники задокументували переважно позитивний вплив екотуризму в природоохоронній зоні кратера Нгоронгоро в Танзанії, Національному заповіднику Тамбопата в Перу та Національному парку Галапагоських островів в Еквадорі. Хоча ці дослідження підкреслюють інституційні проблеми впровадження охорони природи в масштабах ландшафту, вони підкреслюють цінність екотуризму для збереження природи порівняно з іншими конкуруючими способами використання природних ресурсів, а також внесок у місцеві громади. Оцінюючи зміни у землекористуванні, пов'язані з екотуризмом, за допомогою більш складних обчислювальних аналізів, дослідники продемонстрували, як екотуризм у Коста-Риці сприяє не лише зменшенню деградації земель, але й чистому відновленню лісів у кількох незалежних випадках; паралельні етнографічні дослідження в тих самих регіонах підтвердили підвищений потенціал економічного доходу та підтримку охоронюваних територій серед місцевого населення.

Нещодавня глобальна оцінка в гарячих точках біорізноманіття виявила, що екотуризм підтримує збереження природи, коли виконуються такі чотири критерії: (а) діє спеціальний механізм збереження лісів, такий як заповідна територія, програма оплати за екосистемні послуги або інше зобов'язання щодо збереження; (б) існує просторова межа, що окреслює територію, що регулюється механізмом збереження; (в) місцеві сім'ї отримують прямі економічні вигоди; та (г) орієнтований на громаду моніторинг та правозастосування є сильними. Ці критерії узгоджуються з принципами екотуризму.

Інші форми туризму на природі, які не дотримуються цих критеріїв, не призвели до подібних результатів. Дослідження надає докази того, що туризм найкраще працює для збереження природи, коли він проявляється як екотуризм, тобто коли він збільшує можливості для збереження природи в заповідних територіях та в місцевих громадах.

Різноманітні засоби до існування. Документально підтвердженим внеском екотуризму є диверсифікація засобів до існування людей, які проживають у заповідних територіях та поблизу них. Поєднуючи збереження та розвиток, екотуризм є класичним підходом до сталого розвитку, як і до інших парадигм сталого використання, комплексного розвитку охорони природи або управління природними ресурсами на рівні громади. Захисники та критики екотуризму схильні описувати екотуризм як «перспективний шлях для отримання вигод для тих, хто живе поблизу тропічного біорізноманіття, не підриваючи його існування».

Дехто описує зв'язок між екотуризмом, засобами до існування та збереженням природи через «гіпотезу альтернативного доходу». Це уявлення про те, що місцеві жителі, які залежать від дикої природи та екосистемних послуг для своїх засобів до існування, зменшать свою залежність від природних ресурсів, коли перейдуть на роботу в екотуризмі. Ланггольц, наприклад, оцінив, як дохід від екотуризму змусив людей зменшити свою залежність від комерційного сільського господарства, полювання, лісозаготівлі, скотарства та видобутку золота. Вундер визначив дохід та зайнятість від екотуризму в заповіднику дикої природи Куябено в Еквадорі як впливові на залучення місцевих жителів до охорони природи. У Коста-Риці Троенг і Дрюс виявили, що економічні вигоди від екотуризму навколо Національного парку Тортугера стали стимулами для мешканців захищати морських черепах. Таким чином, люди в приймаючих громадах можуть стати першою лінією захисту в «екотуристичному щиті».

Гіпотеза альтернативного доходу пов'язана з розумінням того, що робота в екотуризмі є більш сталою, ніж робота в гірничодобувній промисловості, лісозаготівлі, неконтрольованому полюванні чи сільському господарстві. Логіка також стверджує, що більша зайнятість і дохід від екотуризму можуть стимулювати більшу збереження природи, і навпаки, втрата вигод може сигналізувати про деградацію. Ця гіпотеза не завжди підтверджувалася. У Непалі Букбіндер та ін. виявили, що вигоди від екотуризму були недостатніми для стимулювання місцевих жителів до збереження дикої природи. У Мексиці Баркін виявив, що можливостей працевлаштування в екотуризмі в Заповіднику метеликів-монархів було недостатньо для стримування вирубки лісу. Ліндберг та ін. повідомили про аналогічні результати в Белізі, де туристична діяльність не змогла забезпечити фінансову підтримку для управління заповідними територіями. Бельський [9] пояснив, що зниження місцевої безпеки засобів до існування, пов'язане з екотуризмом у Белізі, фактично спровокувало «жорстоку реакцію проти охорони природи» [9]. У Мексиці Янг виявила, що економічні доходи від спостереження за сірими китами не зменшують зовнішнього тиску на прибережне рибальство. У перуанській Амазонії Стронза виміряла вплив переваг екотуризму серед тих самих домогосподарств до та після відкриття громадського будиночка, а також між домогосподарствами з різним рівнем участі. Вона виявила, що економічні вигоди від екотуризму були неоднозначними для охорони природи — зайнятість у сфері екотуризму призвела до загального занепаду сільського господарства та полювання, тоді як нові доходи дозволили збільшити ринкове споживання та розширити сільське господарство. У сукупності ці дослідження вказують на перспективність екотуризму та потенційні обмеження масштабування екотуристичних підприємств. Існує явна потреба в подальшому аналізі умов, за яких економічні вигоди можуть ефективно працювати на охорону природи.

Хоча конкретні результати охорони природи, такі як використання ресурсів та захист середовища існування, часто є предметом досліджень впливу екотуризму, результати, пов'язані з розвитком громад, також мають вплив на охорону природи. У масштабі цілих громад екотуризм асоціюється з тим, що громади виділяють ділянки землі та життєво важливі середовища існування, з правилами, встановленими для захисту ресурсів та видів. Це свідчить про те, що саме в соціальній, культурній та політичній сферах екотуризм продовжує бути перспективним для покращення місцевих умов життя таким чином, щоб зменшити тиск на природні ресурси та біорізноманіття. У таких контекстах було показано, що екотуризм безпосередньо сприяє почуттю культурної гордості, а також надає можливість демонструвати та підтримувати місцеве мистецтво, а в деяких випадках відроджувати етнічні традиції, звичаї, спільну ідентичність і навіть мови, багато з яких пов'язані з незайнятими екосистемами та культовими, ендемічними видами дикої природи.

Інтерпретація та етика довкілля. Непрямі переваги екотуризму для охорони природи виходять за межі громад та регіонів, де він відбувається, впливаючи на поведінку екотуристів. Незважаючи на ранні сумніви щодо потенціалу перетворення туристів на «зелених», новіші дослідження пролили світло на те, як інтерпретація, супровід та повідомлення під час екотуризму можуть бути використані для природоохоронної поведінки в місцях призначення та в місцях походження туристів. Наприклад, Хем оцінив досвід екотуристів під час поїздок з експедиціями National Geographic/Lindblad на Галапагоських островах. Окрім підтримки, яку Національний парк Галапагос отримував від вхідних квитків відвідувачів, інформаційна стратегія Хема призвела до благодійної кампанії, яка забезпечила до 400 000 доларів США на рік додаткових пожертвувань до Фонду Чарльза Дарвіна. Це надихнуло інших туроператорів досліджувати подібні можливості благодійної діяльності у сфері охорони природи зі своїми клієнтами.

Досвід екотуризму також може призвести до нових поглядів, знань та поведінки після повернення відвідувачів додому. Вчені досліджували, як вільне вивчення природничих наук під час керованого, інтерпретаційного досвіду в умовах екотуризму може бути розроблено відповідно до теорії неформальної наукової освіти. З'являються нові докази того, що такий досвід призводить до просування парків та природоохоронних меседжів через соціальні мережі, а також до посилення підтримки місцевих парків у місцях походження туристів. Одним зі шляхів просування природоохоронної, або «проекологічної», поведінки серед туристів після повернення додому є використання ресурсів для дій після візиту, які пов'язують нові знання та досвід, отримані в умовах екотуризму, з можливостями для природоохоронних дій вдома, особливо зі скороченням споживання.

Ще однією непрямою перевагою екотуризму є нові або поглиблені почуття відповідальності та екологічної етики серед громад приймаючих місць призначення. Хейман і Стронза виявили, що культурна взаємодія між місцевими жителями та сторонніми жителями в екотуристичних місцях сприяла підвищенню обізнаності про дефіцит місцевих ресурсів, концепція, яка набула нового значення для людей, коли вони обговорювали або спостерігали за деградацією середовища існування або скороченням видів за межами своїх власних громад. Інші дослідники висвітлювали позитивні зміни в екологічній етиці як місцевих жителів-господарів, так і їхніх гостей. У Нікарагуа Хант і Стронза описали, як працівники екотуризму набули нової екологічної стурбованості та етики відповідальності, настільки, що вони стали критично ставитися до екологічної політики свого власного роботодавця.

Зміцнення інституцій управління ресурсами. Непрямим, але потужним способом, яким екотуризм може працювати на збереження природи, є зміцнення місцевих інституцій. Види, ландшафти, спільноти, середовища існування та місця, що знаходяться в центрі екотуризму (і туризму), часто є ресурсами спільного фонду. Коли ресурси спільного фонду, такі як дика природа та ліси, перетворюються на «пам'ятки» та «місця призначення», способи їх використання та сприйняття, а також ким вони є, змінюються, що вимагає сильних інституцій для забезпечення сталого управління та управління ними. Двома основними викликами управління ресурсами спільного фонду є виключення та віднімання. Проблема виключення полягає в контролі доступу до потенційних користувачів (наприклад, занадто багато туристів «руйнують» середовище існування); проблема віднімання полягає в тому, щоб не допустити зменшення або деградації ресурсу для всіх інших окремими користувачами (тобто полювання або переслідування дикої природи робить її рідкісною та полохливою). Розвиток туризму, або екотуризму, може посилити проблему виключення, відкриваючи середовища існування для комерційних операторів, туристів та інших сторонніх осіб, а також розширюючи кількість користувачів, доходів та технологій, які можуть прискорити віднімання. Сильні місцеві інституції є важливими для подолання цих викликів. Екотуризм, з його акцентом на взаємодії з місцевими громадами та партисипативних підходах до розвитку, може забезпечити стимули та соціальний капітал для зміцнення інституцій. Якість та стабільність місцевих інституцій впливають на те, як люди в місцевих громадах здатні контролювати дику природу та інші ресурси, встановлювати правила використання та збереження, а також карати порушників правил. Громадські екотуристичні операції, які допомагають зміцнити місцеві інституції, мали помітніший успіх у збереженні природи. І навпаки, екотуристичні операції, які мало уваги приділяють місцевому врядуванню, мали менший успіх у збереженні природи.

Основи для оцінювання. Чи може екотуризм бути корисним для охорони природи? У цьому розділі ми вказуємо на дослідження, які пропонують шлях для проведення ретельних емпіричних досліджень з метою оцінки впливу екотуризму на охорону природи. До них належать порівняльні

підходи, розроблені для перевірки фундаментальних прогнозів екотуризму, узагальнених у Таблиці 2. Ферраро та Паттанаяк стверджують, що дослідники політики охорони природи повинні застосовувати «найсучасніші» методи оцінки, щоб визначити, що працює і коли. Це включає оцінку впливу екотуризму як на екологічні, так і на соціальні результати, акцент на якості розробки досліджень та ретельність вимірювань та аналізу.

Таблиця 2

Основи для ретельного аналізу екотуризму

Принцип дослідження	Як?	Чому?
Визначення екотуризму	Дотримуйтесь прийнятих визначень	Уникайте хибної еквівалентності та помилок визначення
Збирайте поздовжні дані	Панельні дані; довгострокова оцінка біорізноманіття	Розумійте зміни з часом за тими ж критеріями, використовуючи базові дані
Масштаб адреси	Тестові питання в різних масштабах, використовуючи ту саму методологію; чітко визначте масштаб та одиниці аналізу	Уникайте невідповідностей масштабування та визначайте межі масштабування, фундаментальні наслідки для інтерпретацій та висновків, зроблених на основі аналізу
Вимірювання неекономічних вигод	Змістіть акцент з біології та туристичних досліджень на соціальні науки в місцевих громадах	Неекономічні фактори мають величезний вплив на природоохоронні установи, цінності та поведінку
Проводити оцінювання за участю людей, що займаються екотуризмом	Етнографічні дослідження з акцентом на емічних даних, розширення можливостей партисипативних дослідницьких підходів	Поглиблює та розширює спектр можливих змінних, які впливатимуть на збереження; дозволяє здійснювати місцевий моніторинг, залучаючи місцевих жителів заздалегідь, а не після факту
Використовуйте ширший контекст	Включити ширший аналіз соціально-екологічного та політично-екологічного системного рівня у дослідження екотуризму	Уникайте «виплюскування дитини разом з водою з ванни»

Визначте екотуризм. Першим кроком до більш ретельного аналізу є визнання того, що вчені вимірювали та оцінювали широкий спектр речей і називали все це «екотуризмом». Плутані визначення екотуризму ускладнюють оцінку або порівняння впливу на збереження різних територій. У дослідженнях це є прислів'яною проблемою «яблук і апельсинів» або хибної еквівалентності, що описує ситуацію, коли існує логічна та очевидна еквівалентність, наприклад, між відпочинком на природі та екотуризмом або між традиційним туризмом та екотуризмом, коли насправді її немає. Ці явища можуть мати деякі спільні характеристики, але вони мають важливі відмінності, які часто не враховуються для цілей аргументації. Проблематично, що цей підхід дозволяє вибірково підбирати випадки, щоб довести певну точку зору, тобто «екотуризм шкідливий для дикої природи», замість проведення ретельного аналізу. Ферраро та Ханауер зазначили, що оцінювачі часто ігнорують наслідки похибки вимірювання у своїй змінній обробки, у своїй змінній результату та у своїх контрольних змінних. Однак нещодавні дослідження показали, що ці помилки часто не є випадковими, і їх ігнорування може призвести до серйозної упередженості. Незважаючи на численні визначення екотуризму, можливо проводити ретельні та продумані порівняння впливу екотуризму на різних територіях. Ключовим є забезпечення ясності у вимірюванні. Жодні дві спільноти, екосистеми чи місця екотуризму не є однаковими, і встановлення контролю, як це було б у лабораторних умовах,

неможливе. Тим не менш, можна визначити середній вплив лікування на різні місця та популяції. Це вимагає ретельного вимірювання або операціоналізації досліджуваного явища — екотуризму — як причинно-наслідкової змінної. Без забезпечення ясності щодо того, як екотуризм визначається, операціоналізується або вимірюється, дослідники ризикують ще більше заплутати та збити з пантелику різні види діяльності та впливи.

Чесність у вимірюванні забезпечить більш ретельну оцінку екотуризму, що є необхідним зусиллям, враховуючи, що екотуризм залишається основною стратегією охорони природи, яку екологи активно просувають та впроваджують у всьому світі. Хоча один контент-аналіз 2001 року окреслив аж 85 різних визначень екотуризму, кількість яких майже напевно зросла за минулі роки, це дослідження чітко показало, що, незважаючи на значне поширення визначень, кілька ключових змінних є спільними для переважної більшості визначень екотуризму: (а) посилання на місце, де відбувається екотуризм, наприклад, у природних зонах; (б) чисті переваги екотуризму для збереження природи; (с) повага екотуризму до місцевої культури; (д) прямі переваги екотуризму для місцевих громад; та (е) освітня цінність екотуризму як для мандрівників, так і для місцевих жителів. Мабуть, найґрунтовніше визначення дає Феннелл: «стала, неінвазивна форма природного туризму, яка зосереджена переважно на пізнанні природи з перших рук і яка етично управляється, щоб мати низький вплив, не споживацьку цінність та бути орієнтованою на місцеві потреби (контроль, переваги та масштаб). Зазвичай вона відбувається в природних зонах і повинна сприяти збереженню таких територій».

У таблиці 1 ми розглянули, як визначення дев'яти різних форм туризму, які мають певний зв'язок з природою, сталим розвитком або збереженням природи та які часто змішуються в літературі з екотуризмом, порівнюються з цими двома визначеннями екотуризму. Серед них екотуризм – це єдина діяльність, спеціально розроблена з проактивним підходом та наміром спрямувати доходи від відвідувачів на природоохоронну діяльність та підвищення добробуту місцевого населення.

Збір поздовжніх даних. Другим принципом проведення ретельних досліджень впливу екотуризму є оцінка змін з часом. Це передбачає збір даних про показники до та після програми. Довгострокове збереження є неявною метою екотуризму, і необхідні поздовжні дослідження для виявлення закономірностей та процесів, пов'язаних з наявністю екотуризму, таких як відновлення популяцій диких тварин, стійкість екотуристичних підприємств та те, як негативні та позитивні зміни накопичуються з часом. Показники прямого та непрямого впливу екотуризму, як хорошого, так і поганого для збереження, можна виміряти лише з розумінням тих самих показників на різних ділянках, а також за допомогою панельних даних з часом, як-от у поздовжніх тематичних дослідженнях. Такий контроль дозволяє дослідникам оцінювати вплив на види, популяції чи спільноти в екотуристичних напрямках, а також на те, що відбувається з поведінкою відвідувачів під час та після подорожі.

Приклади в літературі включають довгострокові дослідження в Тамбопаті, Перу, проведені соціологами та біологами, антропологами та іншими соціологами на Роатані, Гондурас, в дельті Окаванго в Ботсвані, на Мадагаскарі, а також у регіонах Гуанакасте та Оса в Коста-Риці. Ці дослідження забезпечують ширший контекст для розуміння того, як екотуризм взаємодіє з іншими видами економічної діяльності та як екотуризм відображається в місцевих громадах, змінюючи те, як люди думають про дику природу та інші природні ресурси, використовують їх, збирають, захищають або взаємодіють з ними. Такі зміни часто не помітні за один «польовий сезон» або за допомогою одного набору спостережень чи одного застосування інструменту опитування. Наприклад, у поздовжньому дослідженні в перуанській Амазонії Стронза показав, як економічні вигоди від екотуризму, розподілені по всій громаді з надійним землеволодінням, сприяли участі в управлінні та прийнятті рішень, генеруючи місцеву підтримку збереження дикої природи та лісів.

Масштаб звернення. Третій принцип ретельних досліджень екотуризму – це увага до масштабу. Екотуризм має наслідки для збереження природи в різних масштабах, починаючи від зустрічей окремих туристів з окремими тваринами до ширшого зменшення тиску полювання та можливостей для нових навичок, переваг та розвитку для окремих осіб, домогосподарств, громад та національних урядів. Так само, як екологи десятиліттями визнавали, що їхні дослідження залежать від масштабу спостереження, масштаб, у якому розглядається екотуризм, впливатиме на висновки щодо його цінності. Екологічні дослідження впливу екотуризму на біорізноманіття виграють від чіткого визначення масштабу, в якому проводяться дослідження флори та фауни, та ретельного врахування екстраполяції результатів, позитивних чи негативних, на більші масштаби. Хоча важливо документувати вплив дій людей на біорізноманіття в будь-якому масштабі, також важливо

сформулювати дослідницькі питання та відповіді на них у відповідному масштабі, якщо оцінювати екотуризм як природоохоронну діяльність. Якщо метою екотуризму є збереження біорізноманіття та покращення добробуту людей, тоді головним питанням є: «Який вплив має екотуризм у масштабах, що мають значення для збереження біорізноманіття та для місцевих громад?».

Як масштабується екотуризм з точки зору загальних переваг? Таким чином, переваги екотуризму для збереження поширюються від масштабу окремого місцевого гіда до всієї громади, і вони мають сильний вплив на національну політику, спрямовану на охорону природи. Екотуризм, який залежить не лише від збереження земель, але й від підтримки стимулів для людей до збереження біорізноманіття, може принести чисту вигоду для збереження біорізноманіття на ландшафтному та регіональному рівнях, забезпечити дохід для підтримки збереження середовища існування на великих територіях протягом десятиліть та вплинути на основні політики охорони природи та розвитку. Наприклад, громади виділяють лісові масиви навколо екологічних, і позитивний кумулятивний вплив окремих лож у регіоні може бути більш ніж адитивним з точки зору охоронюваних земель та позитивних результатів розвитку. Таким чином, численні проекти екотуризму на базі громад можуть підтримувати збереження на великих територіях. Багатомасштабні дослідження можуть визначити пороги, де екотуризм є більш-менш впливовим, а також режими управління, необхідні для їх підтримки. Тестування та опис функцій масштабування кількох екотуристичних підприємств та їхньої взаємодії було б кроком вперед у розумінні його ширшої ролі в охороні природи. Крім того, розуміння того, наскільки далеко можуть досягати стимули для збереження від екотуризму залежно від ринків, місця розташування та екосистем, є багатою сферою для інтегративних досліджень.

Список використаних джерел:

1. Sellars RW. 1997. *Preserving Nature in the National Parks: A History* New Haven, CT: Yale University Press
2. National Park Service (NPS) 1916. *National Park Service Organic Act (16 U.S.C. 123, and 4)*. NPS Washington, DC: https://www.nps.gov/parkhistory/online_books/fhpl/nps_organic_act.pdf
3. Machlis G, Field D. 2000. *National Parks and Rural Development: Practice and Policy in the United States* Washington, DC: Island Press
4. Runte A. 1979. *National Parks: The American Experience* Lincoln: Univ. Nebraska Press
5. Budowski G. 1976. Tourism and environmental conservation: conflict, coexistence, or symbiosis?. *Environ. Conserv.* 3:0127
6. Gössling S. 1999. Ecotourism: a means to safeguard biodiversity and ecosystem functions?. *Ecol. Econ.* 29:2303–20
7. Krüger O. 2005. The role of ecotourism in conservation: panacea or Pandora's box?. *Biodivers Conserv* 14:3579–600A meta-analysis of ecotourism and its impacts on endangered species, with attention to social variables, such as the importance for community involvement and control.
8. The International Ecotourism Society (TIES) 2018. *What is Ecotourism?* Washington, DC: TIES <http://www.ecotourism.org/what-is-ecotourism>
9. Belsky JM. 1999. Misrepresenting communities: the politics of community-based rural ecotourism in Gales Point Manatee, Belize. *Rural Sociol* 64:4641–66
10. West P, Carrier JG. 2004. Ecotourism and authenticity. *Curr. Anthropol.* 45:4483–98

Summary:

Petro TSARYK, Lesya TSARYK. ECOTOURISM IN THE GLOBAL DIMENSION: HISTORY AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Ecotourism emerged in the 1980s, at the dawn of the concept of sustainable development, as an approach aimed at combining tourism with nature conservation and supporting local development. Despite the idea of a «win-win», the meaning and real benefits of ecotourism still remain the subject of scholarly debate.

This study reviews a thirty-year body of scholarly work on ecotourism to identify empirical evidence of its successes and failures. The literature review reveals a number of consistent trends. First, ecotourism is often equated with nature recreation or other forms of traditional tourism. Second, most research focuses on either environmental or social impacts, rarely considering them in combination. Third, the literature lacks

time series data, making it difficult to assess the dynamic impact of ecotourism—both on conservation processes and on biodiversity, ecosystem integrity, local governance, and other key indicators.

With increasing anthropogenic pressure on natural areas and wildlife, there is an urgent need to improve the analytical rigor of ecotourism research. The article offers a number of recommendations for further scientific exploration, as well as a conceptual framework for designing research, assessing impact indicators, and analyzing the scaling processes of ecotourism practices.

Key words: *tourism, conservation and sustainable development, biodiversity, wildlife, parks and protected areas, livelihoods*

УДК 338.486

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ У МЕЖАХ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ДНІСТРОВСЬКИЙ КАНЬЙОН»

Світлана НОВИЦЬКА, Любов ЯНКОВСЬКА

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

У статті виконано аналіз теоретичних основ розвитку екологічного туризму у межах природно-заповідного фонду в цілому і зокрема національного природного парку (НПП) «Дністровський каньйон», розглянуто напрямки ведення рекреаційної діяльності в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також напрямки здійснення екотуристичних заходів в межах НПП Дністровський каньйон.

Ключові слова: *екологічний туризм, рекреаційна діяльність, екологічні стежки, національний природний парк.*

Екологічний туризм - це вид туризму, який ґрунтується на порівняно недоторканому природному середовищі, не є руйнівним, сприяє тривалому захисту і управлінню охоронними територіями, зберігає навколишнє середовище і підтримує добробут місцевих мешканців. Екотуризм відрізняється відносно слабким впливом на природне середовище, тому його ще називають "м'яким туризмом". Саме з цієї причини він став важливим видом використання природних ресурсів, що здійснюється переважно на рекреаційних природно-заповідних територіях національних природних та регіональних ландшафтних парків. Екотуристична діяльність запобігає негативному впливу на природу і культуру і спонукає туроператорів і туристів сприяти охороні природи і соціально-економічному розвитку територій. Екологічний туризм з його величезними рекреаційними і пізнавальними можливостями покликаний сформувати суспільну свідомість щодо охорони та раціонального використання природних багатств.

Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 26 липня 2022 року затверджено «Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України». Відповідно до цього Положення, до основних напрямів ведення рекреаційної діяльності у межах територій та об'єктів ПЗФ належать такі [4]:

- створення умов для здійснення рекреаційної діяльності з додержанням режиму території і об'єктів ПЗФ;
- встановлення допустимих антропогенних (рекреаційних) навантажень на території і об'єкти ПЗФ;
- організація та облаштування інформаційно-туристичних центрів, еколого-освітніх стежок, туристичних маршрутів, оглядових майданчиків, рекреаційних ділянок, кемпінгів, таборів для відпочинку;
- поширення інформації рекламного та інформаційного змісту (оприлюднення у засобах масової інформації та на вебсайтах інформації про рекреаційні ресурси і послуги, а також про суб'єктів рекреаційної діяльності в межах ПЗФ та/або поруч з ними);
- вивчення, узагальнення та впровадження кращого національного і закордонного досвіду і практики з організації рекреаційної діяльності;